

**Fornleifaskráning vegna lagningar
ljósleiðara á Héraði, 1. áfangi**
Eiðapínghá

Rannveig Þórhallsdóttir
2020

*Forsíðumynd: Eiðar árið 1908. Ljósmyndastofa: Nordisk Kunstanstalt, Kaupmannahöfn.
Myndin er varðveitt á Ljósmyndasafni Austurlands (60-1798).*

© Rannveig Þórhallsdóttir
Unnið fyrir Hitaveitu Egilsstaða og Fella.
Ágúst 2020.

Efnisyfirlit

ABSTRACT	4
INNGANGUR.....	4
LEIÐ LJÓÐSLEIÐARA.....	4
SKRÁNINGIN	7
MIÐHÚS	8
STEINHOLT	8
EYVINDARÁ	8
STAKKABERG.....	9
RANDABERG	9
VERSALIR	9
UPPSALIR	9
FINNSSTAÐIR.....	10
FOSSGERÐI	10
ÞRÁNDARSTAÐIR	10
MÝNES.....	11
BREIÐAVAÐ	11
SNJÓHOLT	12
TÓKASTAÐIR	12
ÁSGEIRSSTAÐIR.....	12
FLJÓTSBAKKI	14
EIÐAR	15
ORMSSTAÐIR	17
GILSÁRTEIGUR	19
KIRKJUMIÐSTÖÐ AUSTURLANDS	20
HJARTARSTAÐIR	20
BRENNISTAÐIR	20
NIÐURSTAÐA.....	21
HEIMILDIR	22

Abstract

Egilsstaðir and Fell Municipal District Heating Utility (HEF) hired Rannveig Þórhallsdóttir, an archaeologist at company Sagnabrunnur to do an archaeological registration on the plowing route for an optical fibre in Fljótsdalshérað. This project has the registration nr. 2189. The whole project has two working-phases and has been divided into nine areas. In phase one archaeological registration will be done in the plowing area at: 1) Eiðáþinghá, 2) Vellir to Grímsá, 3) Skriðdalur and 4) Efri Jökuldalur. In phase two: 5) Jökulsárhlíð, 6) Hróarstungu, 7) Hjaltastaðáþinghá, 8) Innstu Fell and 9) Vellir from Grímsá.

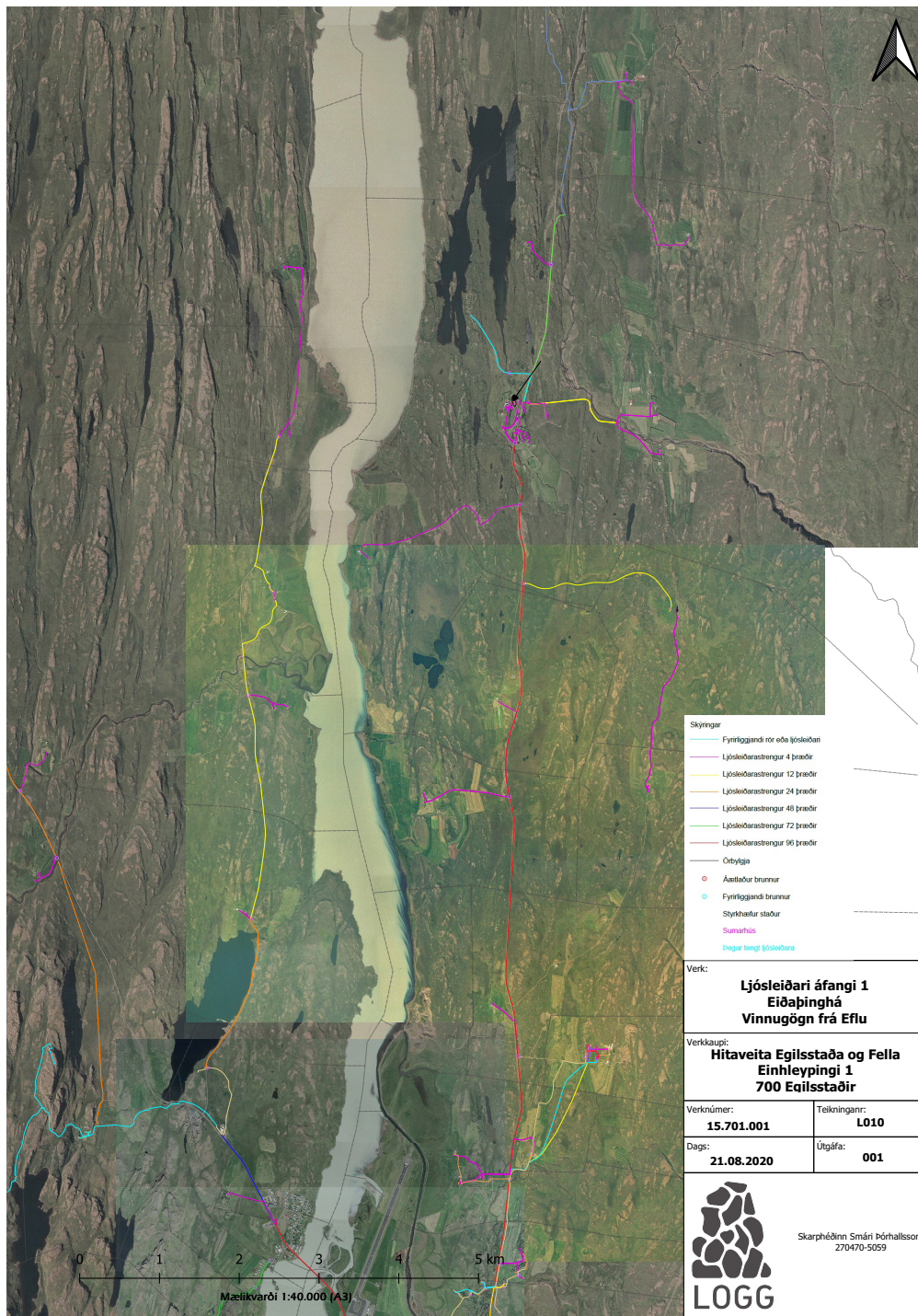
This report is about Eiðáþinghá. The route of the plowing path for the optical fibre is mainly close to the road. Five archaeological remains were found on the route of the optical fibre in either 15 m distance (protected archaeological remains) or 100 m distance (sanctioned archaeological remains) at Eiðáþinghá. In four cases the route was moved to the other side of the road and in one case a permission was sought from the Cultural Heritage Agency of Iceland to go within the 100 m distance of sanctioned archaeological remains. The Cultural Heritage Agency of Iceland will decide on a sufficient preservation of the archaeological remains, according to the Icelandic Heritage Law Nr. 80/2012.

Inngangur

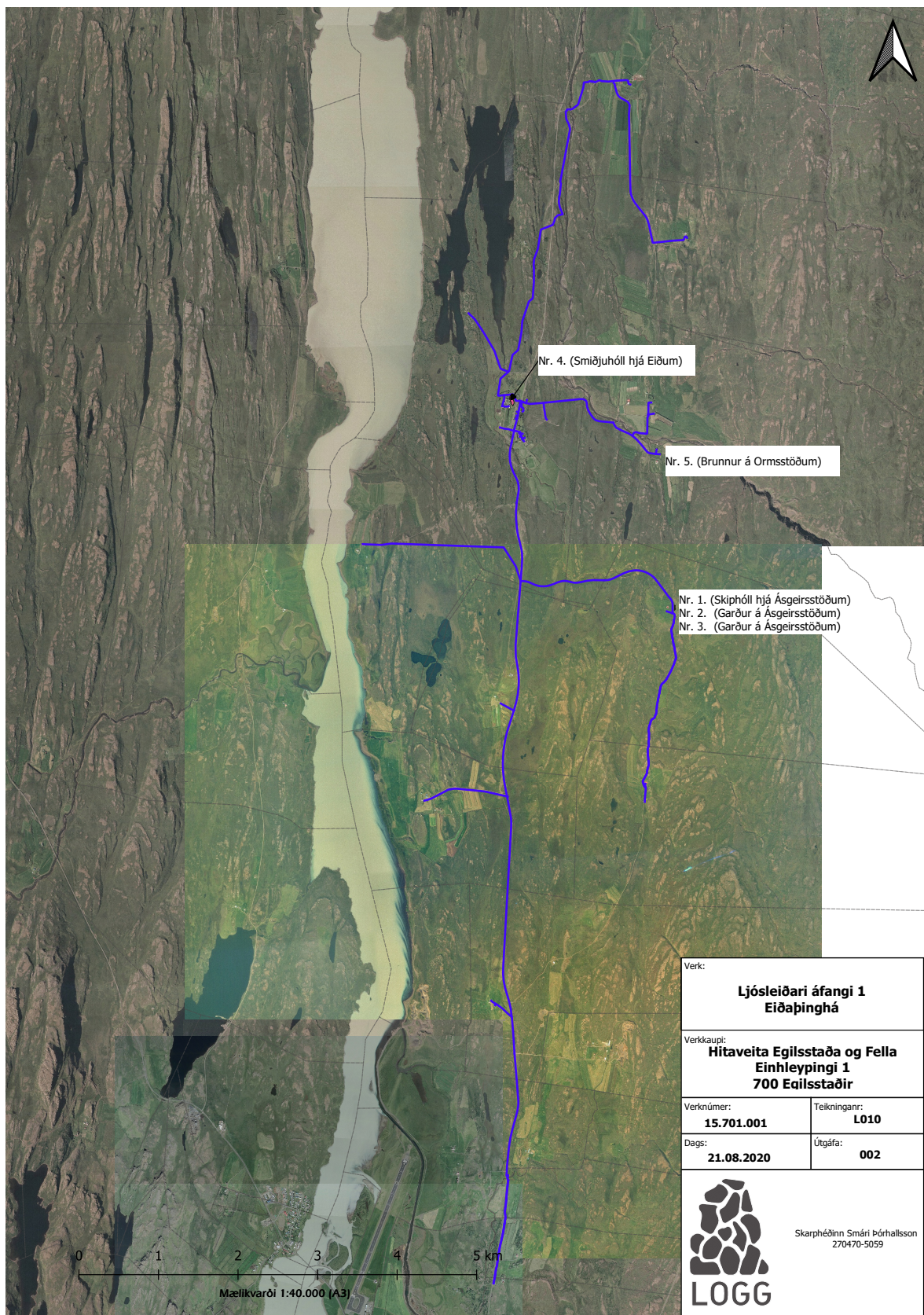
Að beiðni Hitaveitu Egilsstaða og Fella var starfsmaður Sagnabrunns ehf., Rannveig Þórhallsdóttir, fornleifafræðingur, ráðin til að fornleifaskrá leið ljósleiðara á Héraði. Við verkið vann einnig Skarphéðinn Smári Þórhallsson, landfræðingur hjá Logg ehf. Fulltrúi verkkaupa var Aðalsteinn Þórhallsson. Verkið fékk verkefnanúmerið 2189 hjá Minjastofnun. Samkvæmt 16. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 skal skráning á fornleifum, húsum og mannvirkjum fara fram áður en hafist er handa við plægingu raf-, vatns- og fjarskiptalagna. Tilgangur fornleifaskráningarinnar var að kanna skv. þeim lögum heimildir um fornleifar á lagnaleiðinni, ásamt því að skoða lagnaleiðina á vettvangi til að meta eins nákvæmlega og unnt er hvort fornleifar sjáist á yfirborði eða gætu leynst undir sverði. Í upphafi verks var gróf áætlun lagnaleiðar kynnt fyrir Smára og Rannveigu, sem ákváðu í kjölfarið nákvæma útfærslu á lagnaleiðinni á vettvangi (sjá myndir 1 og 2), með það að markmiði að vernda fornleifar.

Leið ljósleiðara

Um er að ræða stórt ljósleiðaraplægingarverkefni sem unnið er í tveimur áföngum og innan þeirra er verkinu skipt í níu verkhluta. Í fyrsta áfanganum er fornleifaskráð leið ljósleiðara að 1) Eiðáþinghá, 2) Völlum að Grímsá, 3) Skriðdal og 4) Efri Jökuldal. Í seinni áfanganum er fornleifaskráð leið ljósleiðara að 5) Jökulsárhlíð, 6) Hróarstungu, 7) Hjaltastaðáþinghá, 8) Innstu Fell og 9) Völlum innan Grímsár.

Mynd 1. Gróf áætlun plægingarleiðar ljósleiðara frá EFLU.

Mynd 2. Yfirlitskort yfir endanlega plægingarleið ljósleiðara í Eiðabíngahá, með fimm fornleifum merktum inn á loftmynd.

Leið ljósleiðarans sem nú er til skráningar er í Eiðabíngi. Samkvæmt fyrstu gögnum var ljósleiðari tengdur að Miðhúsum, Steinholti, Stakkabergi, Eyvindará, Randabergi, Versölum, Uppsölum, Finnstöðum, Fossgerði, Þrándarstöðum, Mýnesi, Breiðavaði, Snjóholti, Tókastöðum, Ásgeirsstöðum, Fljótsbakka, Eiðum, Gilsárteig, Ormsstöðum, Kirkjumiðstöð Austurlands, Brennistöðum og Hjartarstöðum (sjá myndir 1 og 2). Við athugun kom í ljós að þegar var búið að leggja ljósleiðara að Miðhúsum, Steinholti, Stakkabergi, Eyvindará, Randabergi, Versölum, Finnstöðum, Fossgerði, Þrándarstöðum og Hjartarstöðum og því lá fyrir að það myndi ekki þurfa að raska jarðvegi við lagningu ljósleiðara að þeim bæjum. Minjastöðum á því svæði eru þó gerð nokkur skil til að minna á mikilvægi minja þar, t.a.m. þegar um friðlýstar minjar er að ræða eða þegar merkar fornleifar hafa fundist á bæjunum.

Skráningin

Í lögum um menningarminjar nr. 80/2012 eru allar fornleifar friðaðar og sumar friðlýstar. Þeim má enginn, hvorki landeigandi, framkvæmdaaðili né nokkur annar spilla, granda né úr stað færa, nema með leyfi Minjastofnunar Íslands (21. gr.). Því eru allar þær fornleifar á könnunarsvæðinu sem og annars staðar og eru eldri en 100 ára, friðaðar skv. lögnum. Friðlýstum fornleifum fylgir 100 m friðhelgt svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra skv. 22. gr. Um friðaðar fornleifar er 15 m friðhelgað svæði umleikis samkvæmt sömu grein. Sú hefð hefur þó komist á að fara ekki of nálægt fornleifum og taka tillit til eðlis þeirra og þarfa.

Þær fornleifaskráningar og fornleifarannsóknir sem búið er að vinna af svæðinu eru eftirfarandi:

- Adolf Friðriksson (ritstj.), 2001. „Fornleifakönnun vegna fyrirhugaðrar virkjunar við Kárahnjúka.“ FS135a-00061.
- Guðný Zoëga og Guðrún Kristinsdóttir, 1996-1997. „Aðalskráning fornleifa á Eyvindará, Þríðarstöðum, Dalhúsum og Miðhúsum“. Safnastofnun Austurlands.
- Guðrún Kristinsdóttir. (1996). „Jarðrask á Miðhúsum í Egilsstaðahreppi. Skýrsla um rannsókn á smiðju á Miðhúsum í október 1996.“ Skjalasafn Safnastofnunar Austurlands.
- Helgi Hallgrímsson, 1997-1998. „Skógræktaráætlanir fyrir bæi í Eiðabíngi.“ [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins]
- Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. „Menningarminjar í Eiðabíngi í Suður-Múlasýslu.“ Fornleifastofnun Íslands ses. FS075-98084.
- Ólafía Einarssdóttir, Þjms. 14341-45, Rannsóknarskýrsla, ópr.
- Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson. 2018. „Fornleifaskráning á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands.“ Fornleifafræðistofan.
- Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson. 2018. „Viðbótarskýrsla við fornleifaskráningu á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum, frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands.“ Fornleifafræðistofan.
- Steinunn Kristjánsdóttir, 1995. „Landnámsbær, kirkja, rétt... Fornleifafræðileg könnun á sjö fornum rústum á Fljótsdalshéraði.“
- Steinunn Kristjánsdóttir, 1997. „Rannsóknir á fornum rústum á Austurlandi“, *Fréttabréf safnamanna*, 6. árg. 2 tbl, bls. 5-20.
- Þór Magnússon, 3. september 1980. Vettvangsskýrsla vegna fundar silfursjóðsins að Miðhúsum. Þjóðminjasafn Íslands.

Í *Sveitir og jarðir í Múlapingi, Kumli og Haugfé* og árbókum Ferðafélags Íslands var einnig að finna greinargóðar vísbendingar um fornleifar, sem og við skoðun á túnakortum, jarðabókum og örnefnaskrárm.

Smári og Rannveig fóru saman á vettvang dagana 15. og 16. júní 2020. Auk þess fór Rannveig á vettvang þann 19. júní til að mæla upp fornleifar með Trimble Geo7X. Skoðuð voru 15 m mörk línulagnar sitthvoru megin við hana. Markmiðið með vettvangsvinnunni var að ræða við ábúendur á bæjunum og athuga með áhuga þeirra á að fá ljósleiðaratengingu; áætluð leið ljósleiðara var kynnt fyrir ábúendum, teknir voru niður punktar varðandi tillögur að breytingum á lagnaleið ef einhverjar voru og ábúendur jafnframt spurðir út í fornleifar á lagnaleiðinni.

Miðhús

Talið er að Miðhús hafi upphaflega byggst úr Eyvindarárlandi, en að Eyvindará átti Gróa Þiðrandadóttir, sem er oft getið í Austfirðingasögum, m.a. Droplaugarsona sögu, að hafa búið.¹ Hinn frægi silfursjóður, sem vegur 653,5 g, fannst að Miðhúsum árið 1980, sem er stærsti silfursjóðurinn sem hefur fundist hérlandis og er talinn hafa verið lagður í jörðu á 10. öld.² Steinunn Kristjánsdóttir gerði árið 1997 borkjarnarannsókn og fornleifaskráningu á rústum að baki nýja íbúðarhússins að Sturluhóli að Miðhúsum. Niðurstöður þeirra rannsókna var að búseta var á svæðinu á 13. eða 14. öld og náði hugsanlega aftur á víkingaöld.³ Einnig fannst þar smiðja, sem Guðrún Kristinsdóttir rannsakaði árið 1996. Um 5-7 cm yfir mannvistarlögum rústarinnar lágu gjóskulög frá 1362 sem var talið benda til þess að rústin hafi verið nokkru fyrir þann tíma er gjóskulögin féllu.⁴ Á minjavefsjá Minjastofnunar má sjá nokkrar skráðar minjar að Miðhúsum (SM022:01 (bæjarhóll), SM-022:002 (gamla bæjarstæðið), SM-022:003 (hús), SM-022:005 (kolagröf), SM-022:006 (fjárhús), SM-022:007 (túngarður), SM-022:008 (hrútakofi), SM-022:009 (garðlag), SM-022:010, SM-022:012⁵).

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara mun þessum minjum ekki verða raskað við framkvæmdirnar. Hér var þó ákveðið að draga fram helstu atriði um skráðar minjar á svæðinu, enda um merkan minjastað að ræða, sér í lagi vegna fundar Miðhúsasilfursins þar.

Steinholt

Bærinn er nýbýli og var byggt þar steinhús árið 1947.

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara verður jarðvegi ekki raskað þar við framkvæmdirnar.

Eyvindará

Eyvindará hét áður fyrr Þingá. Í Fljótdælu er Eyvindará sögð „eitthvert bjargmest land í héraðinu og þokkaland allmikið“. Þar er haugur Helga Droplaugarsonar sagður vera skv. þessum texta úr Droplaugarsona sögu: „Um morguninn eftir var haugur ger út við Eyvindará fyrir sunnan garð og fór Bárður með líkin og sá maður er þau trúðu best að leyna mundi að Grímur var á lífi og voru þeir Helgi og Þorkell þar heygðir.“ Sumir telja hann vera SA við íbúðarhúsið við gripahús, en aðrir að hann sé á túninu, jafnvel í svonefnum Leyningi, eða í

¹ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlapingi, II. bindi*, bls. 207-213.

² Sarpur.is

³ Steinunn Kristjánsdóttir, 1995. „Landnámsbær, kirkja, rétt... Fornleifafræðileg könnun á sjö fornum rústum á Fljótsdalshéraði. Minjasafn Austurlands, Rannsóknarráð Íslands, bls. 55-59.

⁴ Guðrún Kristinsdóttir. „Jarðrask á Miðhúsum í Egilsstaðahreppi. Skýrsla um rannsókn á smiðju í Miðhúsum í október 1996.“ Skjalasafn Safnastofnunar Austurlands.

⁵ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapínghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 95-100; Helgi Hallgrímsson, *Skógræktaráætlun fyrir Miðhús í Eiðapínghá*, 1997.

hvammi við ána. Heimagrafreitur frá árinu 1914 er á bænum.⁶ Á Minjavefsjá Minjastofnunar má sjá friðlýsta fornleif 1780-774 (bæjarhóll). Einnig eru skráðar eftirfarandi fornleifar 1780-775 (fjárhús), 1780-776 (kirkjugarður), 1780-777 (túngarður), 1780-780 (hóll), 1780-781 (þúst), 1780-782 (þúst), 1780-783 (þúst), 1780-784 (hóll), 1780-785 (dæld), 1780-786 (þúst), 1780-787 (þúst), 1780-779 (þúst), SM-020:012 (brunnur), SM-020:010 (hesthús), SM-020:013 (kvíar), SM-020:021.⁷

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara mun þessum minjum ekki verða raskað þar við framkvæmdirnar.

Stakkaberg

Að Stakkabergi stendur einbýlishús sem byggt var árið 2009, auk nokkurra sumarbústaða. Ekki er vitað um minjar á lagnaleiðinni.

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara verður jarðvegi ekki raskað þar við framkvæmdirnar.

Randaberg

Að Randabergi stendur einbýlishús byggt 1992. Ekki er vitað um minjar á lagnaleiðinni.

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara verður jarðvegi ekki raskað þar við framkvæmdirnar.

Versalir

Að Versölum standa tvö sumarhús byggð 2010. Ekki er vitað um minjar á lagnaleiðinni.

Þar sem þegar hefur verið lögð lögn fyrir ljósleiðara verður jarðvegi ekki raskað þar við framkvæmdirnar.

Uppsali

Jarðarinnar er getið í Fljótdælasögu, hún var hjáleiga Eyvindarár. Heimildir benda til búsetu á jörðinni frá 1891. Gamli bærinn stóð á lágum hólum um 50-70 m austur en núverandi íbúðarhús en engin merki sjást um hann nú á yfirborði. Gamall torfbær stóð til 1945 að Uppsölum. Einnig stóðu tvær skemmur með timburstöfnum til vesturs til 1936. Fjós og hlóðældhús voru austast í bæjarþorpinu og a.m.k. sex útihús stóðu þar árið 1930. Gömul, grjóthlaðin rétt stóð á Kvíaholti, austur frá bænum, á hólkolli sem hét Ekra stóðu fjárhús sem hétu Ekruhús. Utan og vestan við Ekru var gamall túngarður, hugsanlega akurgerði áður fyrr, en síðar kartöflugarður. Utan við bæinn sást gömul smiðjutóft á Smiðjukletti. Í túninu var einnig gamall brunnur sem nú er horfinn. Í fasteignamati frá 1918 getur um engjagirðingu og torf-grjóttgarð í heimildum frá árinu 1911. Heimildir benda enn fremur til þess að fjöldi kolagrafa hafi verið tekinn á jörðinni fyrr á tímum – sem bendir til þess að ásarnir hafi fyrr verið vaxnir skógi.⁸

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leiðin að bænum utan í vegstæði. Auk þess hefur hluti ljósleiðara verið lagður nú þegar.

⁶ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 211-213; Helgi Hallgrímsson, 1997-1998, *Skógræktaráætlun fyrir Eyvindará í Eiðabíngi* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins]; sagamap.hi.is/is#

⁷ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngi í Suður-Múlasýslu*.

Svæðisskráning, bls. 82; Minjavefsjá Minjastofnunar: map.is/minjastofnun/#.

⁸ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngi í Suður-Múlasýslu*.

Svæðisskráning, bls. 90-94; Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 225-226; Helgi Hallgrímsson, 1997-1998, *Skógræktaráætlun fyrir Uppsali í Eiðabíngi* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

Finnsstaðir

Í fasteignamati árið 1918 var tvíbyli að Finnsstöðum; þrískipt þrepbaðstofa, mjög löng (24x4 álnir að stærð) og með skarsúð úr rekaviði og spjaldþili. Baðstofan var byggð 1863 og rifin 1948 að Finnsstöðum. Einnig var frammihús með íbúð, svefnlofti og geymslum á hlöðnum steinkjallara byggt rétt eftir 1900. Jörðin er eitt elsta bændasetur á Héraði og er jarðarinnar getið í Fljótsdæla sögu.⁹ Gömlu Finnastaðir stóðu á hólbarði á Finnastaðanesi¹⁰, sem er talsvert langt frá núverandi bæjarstæði.

Þar sem það hefur þegar verið lögð ljósleiðarlögn að Finnsstöðum verður þessum minjum ekki raskað.

Fossgerði

Fossgerði er byggð úr Finnsstöðum í öndverðu, a.m.k. frá árinu 1703.¹¹ Heimildir eru um portbyggða baðstofu og framhús sem stóðu á fyrri hluta 19. aldar að Fossgerði.¹² Í fasteignamati 1918 er getið um vandaðan grjót-torfgarð um tún og stærra svæði 663 m sem hlaðinn var um 1900. Einnig getur um útihús á svæðinu, m.a. kringlóttu topphlöðu sem var djúp og eins og blikkskjóla í laginu. Baðstofa var endurbyggð um 1906, hún hrundi um 1957. Heimildir geta einnig um Austurhús, fjárhús sem voru úti og uppi (austur frá bæ).¹³

Þar sem það hefur þegar verið lögð ljósleiðarlögn að Fossgerði verður þessum minjum ekki raskað.

Bráandarstaðir

Bráandarstaðir voru hjáleiga Mýness.¹⁴ Gamlar sagnir geta um að á Bráandarstöðum, neðan við hlaðvarpann, séu nokkrar þúfur stærri en annars staðar í túninu, þó er ein hæst af öllum og er sagt að Prándur sá er bærinn er við kenndur sé leiddur í þúfunni. Á hann þar að sitja á stóli með kistil á knjám sér fullan af fémunum. Ekki sjást nein merki um að í hann hafi verið grafið.¹⁵ Heimildir eru um gamalt framhús og portbyggða baðstofu undir skarsúð sem var alþiljuð uppi og niðri, hún var endurbyggð árið 1928, einnig var getið um útihús í fasteignamatinu árið 1918. Öll hús brunnu árið 1972 ásamt flestum útihúsum sem voru sambyggð bænum.¹⁶ Sléttað hefur verið yfir þær minjar, en þó getur um Ærhús á hól fyrir framan bæinn, Hesthús innst á túninu, utan við bæ fjárhús sem var kallað Nautshús (einnig notað sem sumarfjós), yst á túninu var Ystikofi, þar nálægt voru Kvíar og Smiðjuklettur út og niður frá bæ.¹⁷

Þar sem það hefur nú þegar verið lögð ljósleiðarlögn að Bráandarstöðum verður þessum minjum ekki raskað.

⁹ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 226-229; Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 72-80; Örnefnaskrá Finnastaða í Eiðapinghá.

¹⁰ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 73.

¹¹ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 230-231.

¹² Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 230-231.

¹³ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 232; Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 71.

¹⁴ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 69.

¹⁵ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 70-71; Þjóðsögur Jóns Árnasonar, III, bls. 350.

¹⁶ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 233.

¹⁷ Helgi Hallgrímsson, 1994-1998, *Skógræktaráætlun fyrir Bráandarstaði í Eiðapinghá* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

Mýnes

Bæjarins Mýness er getið í Droplaugarsonar sögu og Fljótsdælu. Í Droplaugarsonar sögu segir að vitur maður að nafni Þórir hafi búið að Mýnesi. Húskarl hans var Þorgrímur tordýfill sem Helgi Droplaugarson drap. Steinhús var byggt að Mýnesi árið 1906 og endurbætt 1934-35, torf-fjárhús með járn byggt 1920, beitarhús og torf-hesthús 1918. Fornar mannvistarleifar fundust að Mýnesi árið 1906, t.d. miklar leifar rauðablásturs á Gullhóli í túni, s.s. gjall og blástursjárn sem fundust árið 1906 og eru nú varðveitt á Þjóðminjasafninu (gripir undir Þjmsnr. 1965-139) og hlóðir ásamt grjóttrennu, sem gæti hafa verið fyrir undirblástur eða langeldastó. Kolagrafir eru um alla móa (s.s. SM-015-033) og örnefnið Járn síðu- eða Járn syrjulækur og Sortudý benda einnig til járnvinnslu. Ofan við Hóla eru taldar vera rústir af bænhúsi, Helgi Hallgrímsson taldi Bænhústótt hafa staðið fyrir utan og vestan gamla íbúðarhúsið. Milli þeirra og bæjar var kartöflugarður, þar hefur verið forn grafreitir, mannabein fundust þegar grafið var fyrir íbúðarhúsinu árið 1906. Grunnurinn á húsinu snertir eitt horn grafreitsins. Að sögn ábúanda að Mýnesi, Guðjóns Einarssonar (f. 1949), var það horn norðan við húsið og því ekki í áætlaðri leið ljósleiðara. Í *Sveitir í jarðir í Múlaþingi* segir að við Mýnes standi enn óhreyfð tóft Nikulásarkirkju sem þar var fyrr á öldum (SM-015:002). Máldagi hennar frá 1179 er í I. bindi Fornbréfasafnsins. Skammt frá tóftinni er hæð sem ber nafnið Kirkjuhöfði. Heimildir geta um tvær stekkjartættir, Halastekkur og Bjargarstekkur við Stekkjarklett, myllutótt við Glúmsstaðalæk og engjaveitu á Glúmsstaðablá.¹⁸ Upp af bæ, ofarlega í landinu, norður af Prepum, er gamalt eyðibýli sem hétu Glúmsstaðir, síðar beitarhús. Þar fannst á fyrri hluta 20. aldar hauskúpa sem var talin vera af ungri stúlku.¹⁹ Að sögn ábúanda að Mýnesi lá gamli vegurinn áður fyrr á öðrum stað en hann stendur nú, þ.e.a.s. vestan við íbúðarhús og gamli bæjarhöllinn stendur að öllum líkindum austan við eldra íbúðarhúsið.

Við skoðun á loftmyndum og á vettvangi eru minjar greinilegar í túni A, NA og N við íbúðarhúsið sem byggt var árið 1906 að Mýnesi. Ekki er að sjá að neinar minjar séu á áætlaðri leið ljósleiðara, en bent er á mikilvægi þess að halda sig við heimreið/vegstæði að bænum við plægingu ljósleiðara til að fara ekki nálægt minjum í túni eða að forna grafreitnum þar sem mannabein fundust árið 1906.

Full ástæða er að minjavörður/fornleifafræðingur hafi eftirlit með framkvæmdum þegar inntak að húsi verður plægt vegna heimilda um fornleifafundi á svæðinu.

Breiðavað

Jörðin Breiðavað var að hálfu eign Skálholtsstóls og að hálfu konungseign við Múlasýslu árið 1836. Heimildir eru um beðasléttur frá því fyrir 1900 og torfhús stóð uppi þegar *Sveitir og jarðir í Múlaþingi* var rituð. Portbyggð baðstofa var byggt árið 1878, þar voru einnig frammihús úr timbri. Byggt var stórt járnklætt timburhús árið 1903 sem hefur nú verið gert upp af núverandi eigendum af miklum myndarskap. Garðrækt og grafreitir voru frá árinu 1906.²⁰ *Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leið ljósleiðara að bænum utan í heimreið/vegstæði sem ætti að valda lágmarksraski.*

¹⁸ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðaþinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 65; Örnefnaskrá Mýness; Margrét Hermanns-Auðardóttir og Þorbjörn Á Friðriksson. „Blástursjárn frá Mýnesi.“ *Gersemur og þarfaping*, 1994. bls. 216-217; Kristján Eldjárn. „Blástursjárn frá Mýnesi. *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*, 1976, bls. 103-105; Helgi Hallgrímsson, 1994-1998, Skógræktaráætlun fyrir Mýnes í Eiðaþinghá [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

¹⁹ Hjörleifur Guttormsson, 2008. *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók, bls. 134.

²⁰ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 237-239.

Snjóholt

Jarðarinnar er getið í heimildum því árið 1686. Bæjarhóllinn á að hafa staðið stuttan spöl austan við íbúðarhúsið, nú hefur hann verið jafnaður við jörðu. Heimildir eru um beitarhúsatættur af tvístæðuhúsi niður af Bjargseili, síðara húsið var rífið 1920. Þar blasir við grænn blettur af þjóðvegi. Í fasteignamati 1918 var tvíbyli og útihús að Snjóholti. Tvær baðstofur stóðu austast í bæjarþorpinu og sneru norður-suður. Sú sem stóð lengur var alþiljuð og með skarsúð. Ásgrímur Jónsson málaði frægar myndir af þeim baðstofum. Þær eru taldar hafa staðið skammt austan eða NA við núverandi íbúðarhús.²¹

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leið ljósleiðara að bænum utan í heimreið/vegstæði sem ætti að valda lágmarksraski.

Tókastaðir

Minnst er á jörðina í Fljótsdælasögu. Tókastaðir voru um aldir eign Eiðastóls eins og um getur í Gíslamáldaga frá 1575. Í fasteignamati 1918 getur um útihús, vatnsveituskurði og sáðreit og ógreiðan akveg heim að bæ. Kvíar stóðu á Kvíamelum fyrir sunnan og ofan tún og Hesthúshóll utar og austarlega á túninu. Sitthvoru megin við Tókastaðaás voru nokkur forn gerði og sel. Bæjarhóllinn er talinn hafa staðið utan og austan við núverandi bæjarstæði en allar minjar á bæjarhólnum hafa verið sléttaðar.²²

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leið ljósleiðara að bænum í vegstæði, sem ætti að valda lágmarksraski.

Ásgeirsstaðir

Heimildir eru um bæinn frá árinu 1564. Árið 1907-1908 var grafinn 200 m langur skurður fyrir bæjarlækinn sem hefur dýpkað hann og þurrkað túnið og fitjar. Baðstofa var byggð 1900, viðir hennar voru taldir úr skipi. Göng tengdu skemmu og baðstofu. Í fasteignamati 1918 er getið um útihús, skurði og sáðgarða. Myllutótt var við Grundarlæk og um hálf tímagang upp af bænum Ásgeirsstöðum voru beitarhús til 1929 sem kölluð voru Sniðahús. Geta má þess að árið 1950 kom upp í jarðýtuflagi sköflungur af manni og stór járnскейfa, um 150 m suðvestur af bænum. Samkvæmt örnefnaskrá Ásgeirsstaða, þar sem Þorsteinn Eiríksson lýsti bænum árið 1918 og rissaði upp helstu kennileiti (f. þar árið 1914) stóðu auk fyrrnefndra húsa ýmsar minjar sem vitnuðu um fyrri tíma, s.s. kúahlaða, fjós, smiðja, lambhús, hesthús, heytótt og heystæði, gömul kofarúst og Fremrigarður, Hlaðgarður og Neðrigarður (kartöflu- og rófugarður) og Brunnhús að bænum. Að Hólbarði voru gamlar rústir, að Holtagarði lítill kartöflugarður og Brekkugarði annar kartöflugarður. Skipihóll, 100 m langur, er sagður hafa staðið að Ásgeirsstöðum og þar átti Ásgeir að hafa verið heygður samkvæmt sögnum sem Sigfús Sigfússon skráði. Á teikningu Þorsteins má sjá að bæjarhúsin voru reist á miðjum Skipihóll. Í *Sveitum og jörðum* getur ennfremur um tvo túngarða þar sem sá er eldri virtist afgirða stærra svæði. Samkvæmt ríssi Þorsteins stóðu þessir túngarðar frekar nálægt eldra íbúðarhúsinu en nú

²¹ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlapingi, II. bindi*, bls. 243-245; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 47-52; Helgi Hallgrímsson, 1993-2000, *Skógræktaráætlun fyrir Snjóholt í Eiðapinghá* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

²² Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlapingi, II. bindi*, bls. 239-241; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 59; Helgi Hallgrímsson, 1993-2000, *Skógræktaráætlun fyrir Tókastaði í Eiðapinghá* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

sjást engin merki um þá.²³ Við skoðun á vettvangi sást mun minni höll en um getur í heimildum, þ.e. 30 x 20 m, norðan við núverandi íbúðarhús (byggt 2003) og um 4 m vestan við heimreið. Höllinn er um 2 m hár og lítur út fyrir að vera manngerður. Miðað við eldri heimildir virðist vera að Skipphóll hafi verið rofinn að sunnanverðu og að nú standi eftir minna en 1/3 af upprunanlegum hóli.²⁴

Skipphóll, minjanr. 2189-1, ÍSNET hnit: 718068, 54720, var mældur upp og merktur inn á kort (nr. 1 á yfirlitskorti mynd 2, sjá einnig myndir 3 og 4). Plægingarleið ljósleiðara var ákveðin austan við heimreið að Ásgeirsstöðum til þess að valda ekki frekara raski á Skipphóli og er hann því utan 15 m friðhelgaðs svæðis friðuðu fornleifanna að Skipphóli, skv. 22. gr. laga nr. 80/2012. Minjavörður Austurlands, Þuríður Elísa Harðardóttir, skráði árið 2016 tvo garða að Ásgeirsstöðum. Görðunum er hér gefið minjanúmer 2189-2, ÍSNET hnit 718154, 547198, og 2189-3, ÍSNET hnit 718162, 547187, sjá mynd 4. Þeir lenda þó utan 15 m fjarlægðarmarka friðaðra fornleifa frá plægingarleið ljósleiðara.

Geta má þess að áætluð leið ljósleiðara liggur í slóða á milli Tókastaða og Ásgeirsstaða. Á tveimur stöðum við slóðann, annars vegar V- við veg, um 150 m frá Ásgeirsstöðum og hins vegar A-við veg um 800 m frá Ásgeirsstöðum standa steiptar minjar, annars vegar veggur með leifum af steypu og hins vegar rafstöð frá Ásmundarstöðum frá síðustu öld sem komst aldrei í gagnið. Mannvirkin eru að sögn ábúanda frá því eftir 1960 og teljast því ekki fornleifar.

Mynd 3. Skipphóll að Ásgeirsstöðum. Horft til NV.

²³ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 241-242; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðaþinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 52-55; Örnefnaskrá, 1970, Ásgeirsstaðir; Sigfús Sigfússon, IX, 21.

²⁴ Kristján Eldjárn, 2016. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*, bls. 238.

Mynd 4. Skipphóll að Ásgeirsstöðum á loftmynd (ath. núverandi íbúðarhús er ekki á þessari mynd), garður 2 (nær Skipphóli) og garður 3 (fjær Skipphóli).

Fljótsbakki

Jörðin Fljótsbakki er á um þriggja km svæði meðfram Lagarfljóti fram og niður að Eiðum og spöl út frá bænum er Hesteyrarvað á fljótinu. Þar var fjölfarið fyrr á tímum á þjóðleið til Vestdalseyrar. Fljótsbakka er getið sem Bakka í Droplaugarsonar sögu og gömul jarðabréf frá árunum 1477 og 1660 vitna um búsetu á jörðinni. Gamli bærinn var rifinn 1919 og nýr byggður sama ár. Íbúðarhúsið að Fljótsbakka stendur þar sem kallað var Neðribær, þ.e. á þeim stað sem húsið sem rifinn var 1919, stóð. Í fasteignamati 1918 getur um útihús. Heimildir benda til að hesthús og fjárrétt hafi staðið framan við íbúðarhúsið (SM-010:007, SM-010:008), en þar er nú búið að slétta. Rétt fyrir aldarmótin 1900 fundust tvö kuml á mörkunum milli Eiða og Fljótsbakka, rétt fyrir utan svonefndan Hesteyrarlæk. Í gröfinni fundust einnig hnífsblað og nokkrir rónaglar.²⁵ Sá staður er þó ekki í nálægð við áætlaða leið ljósleiðara.

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum að Fljótsbakka verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leið ljósleiðara að bænum í vegstæði, sem ætti að valda lágmarksraski.

²⁵ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngi í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 12 og 44-47; Kristján Eldjárn, 2016. *Kuml og haugfé úr heiðnum síð á Íslandi*, bls. 238; Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 245-246; Adolf Friðriksson (ritstj.), 2001. *Fornleifakönnun vegna fyrirhugaðrar virkjunar við Kárahnjúka*. FS135a-00061, [ekki blaðsíðutal].

Eiðar

Eiða er getið í Droplaugasona sögu. Jörðin var að hálfu eign kirkju og auðs- og valdastaður, einkum á 15. og 16. öld. Sóknarkirkju Eiðasafnaðar er fyrst getið í kirknatali Páls biskups Jónssonar frá 1197. Eiðakirkja (252 m³) var friðuð 1. janúar 1990, byggingarár hennar er 1886. Hún var upprunanlega á hlöðnum grunni úr hleðslugrjóti og timburskífum á þaki. Elstu heimildir um eignir Eiðakirkju er úr Vilkinsmáldaga frá 1397. Hún var þá Mariukirkja. Þangað lágu 16 bæir og 4 bænhus.²⁶ Í skýrslu til fornleifanefndarinnar árið 1827 lýsti séra Björn Vigfússon fornum gripum í Eiðakirkju og taldi þá vera úr pápískri öld. Voru það útskorin altariстаfla úr eik, Nikulásar-líkneski og eikarkrossmark yfir kórðyrum, en þessir gripir eru nú glataðir. Í Þjóðminjasafni er varðveittur kaleikur og patína úr pjátri (Þjms. 10892) frá Eiðum.²⁷ Heimildir geta um að Margrét ríka Þorvarðardóttir hafið búið að Eiðum á miðöldum. Einnig geta heimildir um mikið ríkidæmi Páls Þorvarðarsonar á Eiðum sem lést í Svartadauða 1403. Ekki er vitað hvenær eða af hvaða völdum sá auður tók að safnast, en hugmyndir hafa verið uppi um að járnvinnsla úr mýrarrauða hafi verið grundvöllurinn, m.a. vegna fjölda kolagrafa sem finna má víða um svæðið. Þórarinn Þórarinsson lét rannsaka járninnihald mýrarrauða á allmörgum stöðum í landi Eiða og leiddu rannsóknirnar í ljós að járninnihald er mjög mikið. Í fasteignamati 1918 getur um útihús að Eiðum og heimildir benda til að afbýli hafi verið á Uxagerði spölkorn inn af vesturálmum Eiðavatns. Sagnir eru um annað afbýli, Sólheima í Austuröxlum. Á báðum stöðum voru beitarhús. Við Fljótsbakkagötur inn og niður af Húsatjörn eru rústir sem heita Geitagerði. Þar er Margrét ríka sögð hafa haldið geitur og heimildir geta þess að á síðustu öld hafi tættur og garðlag í kring verið sjáanlegar. Á Hraungarði að Eiðum, sem sem stóð út og austur af skólahúsunum, í dældinni við hlaðið, var Kvíaból (SM-001:078) sagt hafa verið samkvæmt örnefnalýsingu.²⁸ Einnig hafa verið skráðar fornleifarnar Helgahaugur (SM-001:070) og Lambhúshóll, Ystahús, Hrutakofi (SM-001:071-SM-001:074) og Traðarhús (SM-001:75) en þær fornleifar virðast ekki nálægt ljósleiðaralögninni.²⁹ Heimildir eru um ýmsar minjar tengdar Búnaðarskólanum á Eiðum. Fyrsta hús Búnaðarskólans á Eiðum var reist árið 1883. Heimildir geta um torfbæ og áveituengi í Vallarblá með gördum og skurðum og myllu á árunum 1884-1885. Árin 1886-1887 var byggð eins konar fjósbaðstofa á loftinu, einnig var byggður geymsluskúr norðan við íbúðarhús. Árin 1889-1900 var hlaðinn náttthagagarður fyrir tanga í Eiðavatni sem voru 15 faðmar. Árin 1890-1891 var unnið að túnsléttun og að gerð matjurtagarðs, hlaðinn varnargarður sunnan við Melatún til að varna læknum út dældina (Meðaltún), einnig var hlaðin fjárrétt. Árin 1891-92 var unnið að túnasléttun og lokræsagrefti og byggð tvö fjárhús, skemma og smiðja og árin 1892-1893 voru byggð tvístæðufjárhús. Árin 1893-1894 var unnið að túnsléttun og lokræsi og byggingu hesthúss og hlöðu. Árin 1896-1897 voru hlaðnir flóðgarðar í blána og árin 1897-1898 var unnið að gerð tún- og flóðgarða. Árin 1902-1903 var unnið að þaksléttun, skurðgerð, hlaðin var hestarétt og byggð 4 útihús. Árin 1903-1904 var Litlihagi algirtur með torf-grjótagarði og árin 1906-1907 voru grafnir skurðir og grjótræsi. Árin 1911-1912 var unnið að þaksléttun, vörslu- og framræksluskurðum, flóðgarðahleðslu og steipt skólppró við NV horn skólahússins. Árin 1914-1915 var steipt safngryfja 12 m norður af skólahúsi. Árið 1909 var byggt í gróðrastöðinni járnklætt timburhús fyrir tilraunastöð Búnaðarsambandsins á Eiðum á tveimur hæðum, norður frá og áfast íbúðarhúsinu var steipt hlaða og hesthús og fjárhús við austurjaðar túnsins sunnan

²⁶ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 222, 248-254.

²⁷ Hjörleifur Guttormsson, 2008. *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók, bls. 145.

²⁸ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngahá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 12; Örnefnaskrá - Eiðar, 1970. *Skrá yfir örnefni á Eiðum í Eiðabíngahá*. Eiríkur Eiríksson skráði, bls. 6; Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 248-254.

²⁹ Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngahá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 11-12.

til. Árin 1908-1909 vor viðburðarrík m.t.t. framkvæmda; grafnir voru vörsluskurðir og lokræsi, unnið að þaksléttun og skólahúsið síðan byggt 1908 (það brann árið 1960) á Smiðjuhól spölkorn norður af bæjarþorpi, þar sem nú eru friðlýstar fornminjar. Aðrar friðlýstar fornleifar eru tvær hringmyndaðar tóftir fyrir utan túnjaðar, sem eru við austanvert túnið á Eiðum, áfast við vallargarðinn, bæði taldar vera stóð- og geldfjárrétt og fjárvíar Margrétar ríku - eða jafnvel dómhringar.³⁰ Samkvæmt Hjörleifi Guttormssyni eru þær tóftir nú horfnar.³¹

Mynd 5. Smiðjuhóll, friðlýstar fornleifar að Eiðum.

Smiðjuhóll, minjanr. 2189-4, ÍSNET hnit 716109, 549802. (eldra minjanr. 1780-729), stærð 130x50 (nr. 4 á mynd 2, yfirlitsmynd minja, sjá einnig mynd 5), einnig kallaður Þórarinshóll, er friðlýst fornleif sem hefur 100 m friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum. Fyrirhuguð lagnaleið ljósleiðara er minnst í um 30 m fjarlægð í vestur frá Smiðjuhóli.

Óskað er eftir því að Minjastofnun heimili lagningu ljósleiðara að því tilskyldu að gætt verði að því að lögnin verði lögð í vegstæði og að ekki verði farið utan í friðlýstu tóftina. Mælt er með því að tóftin verði merkt á vettvangi og að minjavörður/fornleifafræðingur hafi eftirlit með framkvæmdinni þegar leið ljósleiðara verður plægð að Eiðum.

Að öðru leyti er ekki að sjá að lagnaleið ljósleiðara fari yfir friðhelgunarmörk fornleifa eða raski fornleifum að Eiðum.

³⁰ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 250, 254-264; Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabínghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 5-6, 14; Ágúst Georgsson, 1990. *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar*, bls. 44.

³¹ Hjörleifur Guttormsson, 2008. *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók, bls. 141.

Ormsstaðir

Jarðarinnar er getið í Fljótsdælu. Ormsstaðir var Eiðastólsjörð skv. Vilcinsmáldaga 1397. Heimildir geta um beitarhús uppi við Heimaháls og áveituskurð sem lá þvert yfir Dalinn SA af bæ. Baðstofa var portbyggð og sneri vestur á hlaði. Getið er um útihús í fasteignamati árið 1918 og var torfbær aflagður til ábúðar árið 1924. Árið 1966 fundust mannabein úr heiðni, öxi, o.fl. Kristján Eldjárn rannsakaði, um 200 m norðaustur frá gamla bænum, á lágum hólsrana norður undir Gilsá, 30-40 m eru frá kumlinu að ánni, þar gengur lágur klettapallur út í ána. Í Morgunblaðinu, 23. september 1966 var fjallað um fundinn og segir þar að fornmannagröf hafi fundist að Ormsstöðum þar sem eldri maður hafði verið lagður til hinstu hvílu að fornum sið. Þórhallur bóndi Helgason og synir hans fundu gröfina í flagi sem jarðýta hafði bylt við. Þar fannst heilleg beinagrind úr manni og hjá honum lá öxi, hnífkuti og fáein met, þ.e. lóð af metaskálum. Gröfin var ofan við túnið á Ormsstöðum. Þórhallur Helgason sagði Kristjáni Eldjárn frá rauðablástursminjum sem fundust á Ormsstöðum. Andspænis gamla bænum var áður fyrr dálítill hóll. Við hólinn var lítil en djúp húsatóft. Þegar farið var að moka þarna fannst hrúga af rauðagjalli, allt að hnefastórum stykkjum, austan við íbúðarhúsið (byggt 1934). Á sarpur.is má einnig sjá að fleiri hlutir fundust þegar grafið var fyrir húsi að Ormsstöðum árið 1984, s.s. beinagnir, snældusnúðar, steinn með gati, kljasteinn, sleggja, brýnisbrot, skeifubrot, bollasteinn og lampi (Þjms. 1985-210 til 1985-233).³²

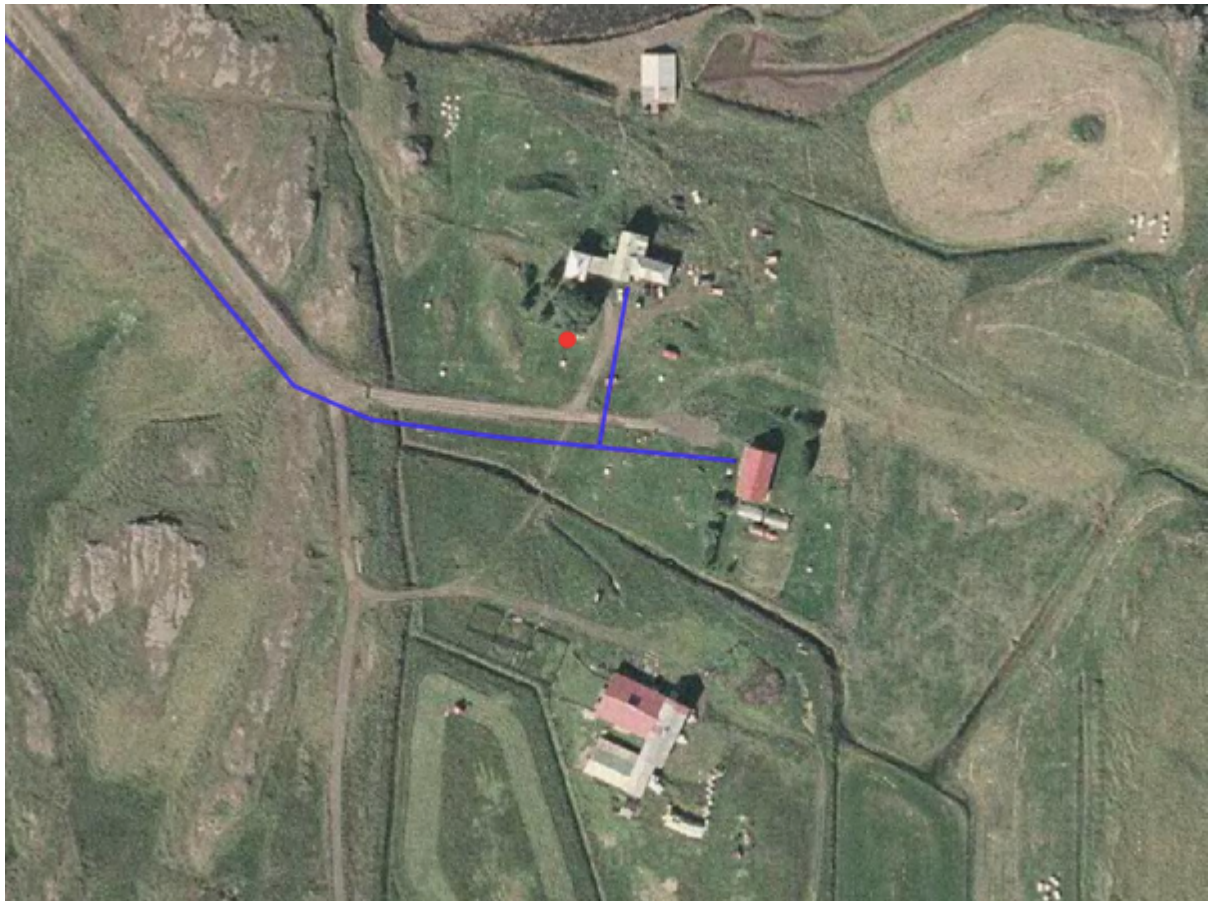
Um 30 m sunnan við eldra nústandandi íbúðarhús (byggt 1934) að Ormsstöðum eru greinanlegar sléttaðar mannvistarleifar, mosa- og grasgrónar, um 2x4 m að stærð, undir snúrastaurum. Að sögn ábúanda, Þórhalls Rúnars Ásmundssonar (f. 1977) er þetta gamall brunnur, minjanr. 2189-5, ÍSNET hnit 717901, 549175, minjar nr. 5. á yfirlitskorti minja á mynd 2, sjá einnig myndir 6 og 7). Plægingarleið ljósleiðara var ákveðin austan við heimreið að íbúðarhúsinu til að valda ekki raski á brunninum.

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að Ormsstöðum að minjum verði raskað við lagningu ljósleiðara, enda liggur leið ljósleiðara að bænum í vegstæði, sem ætti að valda lágmarksraski.

³² Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 246-248; sarpur.is; Kristján Eldjárn, 2016, Kuml og haugfé í heiðnum sið á Íslandi, bls. 236-238; <https://www.ismus.is/i/audio/uid-8ec94bc8-e02f-47a6-9954-b8f4b96f5581>;

Mynd 6. Heimildir eru um brunn undir snúrustaurum að Ormsstöðum. Horft til NV.

Mynd 7. Brunnur að Ormsstöðum merktur inn með rauðum punkti.

Gilsárteigur

Gilsárteigur er gamalt býli sem kemur við sögu í Fljótsdælu. Brennistaðir og Gilsárteigshjáleiga voru hjáleigur frá Gilsárteig og heimahjáleiga var í sama túni. Flatagerði hét afbýli frá Gilsárteig við fjallsrætur upp frá bæ. Þar sjást ummerki bygginga en ekki er kunnugt frá hvaða tíma. Í fjallinu voru þrenn beitarhús; Ystuhús byggði Þórarinn Jónsson, þau voru notuð til 1964. Snertispöl innar var Miðsel, notuð til 1966. Hin þriðju eru Selið eða Selshús innan við Gilsárgilið, það var síðast notað 1944. Það er forn vörslugarður innan frá Gilsá og út hjá Borgfirðingavaði á Unalæk, þaðan niður rétt utan við núverandi bæjarhús og síðan fram í Gilsá við Dráttarhamar. Nú er garðurinn horfinn undir tún. Kláfferja var á Dráttarhamri og sjást enn merki hennar til hliðar við núverandi brú. Mylla var við Unalæk og önnur við vatnsveituskurð úr Gilsá utan við Grásteinsholt skammt suður af bæ sem var notuð fram yfir fyrri stríðsárin. Árið 1902 var byggt áburðarhús að Gilsárteigi og 1904 voru unnar tvær „Elliðasléttur“ á mólendi. Í fasteignamati 1918 var getið um tvíbýli, útihús, vatnsveitu og sáðreiti. Að Gilsárteigi stóð torfbaðstofa, portbyggð, sem var búið í til ársins 1935. Timburhús var byggt 1886 og árið 1989 byggði Þórarinn Benediktsson eldavélarhús.³³

Gömlu bæjarhúsin að Gilsárteigi voru úr torfi og stóðu á allmyndarlegum bæjarhól skammt norðan við Gilsá, en um 100 m norðan við bæjarhólinn var annar hól sem hét Smiðjuhóll. Á milli hólanna var dálítill lægð, þar sem smiðjan, er hóllinn dró nafn af, stóð. Nýju bæjarhúsin voru reist í lægðinni á milli hólanna og í vestur af henni. Upp úr 1950 fannst kuml við suðausturhorn gamla íbúðarhússins, framan í hólbarði. Þar fundust bein tveggja einstaklinga hjá Smiðjuhóli frá mörkum heiðni og kristni í kistu og smáhlutir með. Jón Steffenssen prófessor rannsakaði. Kumlin sneru NV-SA, hjá öðru var hnifur og það lá að líkindum í trékistu. Rétt

³³ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 265-269.

austan við fyrra kumlið fannst seinna kumlið, svört strik í jarðvegi bentu til þess að þar hafi verið trékista með loki. Í þeirri gröf fannst einnig hnifur og molar af viðarkolum og rauðablástursgjalli.³⁴

Ábúendur að Gilsárteig bentu á að hentugt væri að leggja ljósleiðara á sömu leið og rafmagnsstrengur liggur, enda hefur verið talsvert rask á tünnum vegna annarra ljósleiðaralagna. *Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum að Gilsárteig verði raskað við lagningu ljósleiðara.*

Kirkjumiðstöð Austurlands

Rarik lét vinna fornleifaskráningu árið 2018 vegna lagningar háspennulínu frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands. Fyrsta tillagan að leið háspennulínunnar var að leggja hana í svæði norðan við Borgarfjarðarveg, en þar sem engjagarður og forn landamerkjagarður fundust við fornleifaskráningu á þeirri leið var ákveðið að færa leið háspennulínunnar sunnan við Borgarfjarðarveg, að Hjartarstöðum.³⁵

Lagt er til að nýta fyrirhugaða plægingarleið háspennulínu Rarik fyrir ljósleiðara sunnan við Borgarfjarðarveg til að forðast rask minja á svæðinu nálægt Kirkjumiðstöð Austurlands.

Hjartarstaðir

Árið 1884 keypti Sigurður Magnússon eldri Hjartarstaði. Þá var túnið varið torfgarði. Árið 1904 var bærinn endurbyggður og árið 1906 var byggt timburhús áfast baðstofunni og jafnstórt, tvílyft hús með kjallara úr höggnu grjóti. Hamragerði var hjáleiga frá Hjartarstöðum. Heimildir benda til þess að leifar veggjabrota og túngarðsstúfa Hjartarstaðahjáleigu hafi verið greinanlegar á suðurbarmi mýrargils árið 1975. Á Brynhildarhóli í Fit suður af bæ eru fornar rústir, innan við Fit var búið á Hjartarstaðahjáleigu til 1880. Tvö afbýli voru í landi Hjartarstaða; Ólasel (um 1 km SA af bæ) og Nupsgerði í átt að Hamragerði. Austan við Nupsgerðismýrarsund sáust tættur, garðalög og hleðsla í vatnsbóli árið 1975.³⁶

Leið háspennulínu Rarik var fornleifaskráð sunnan við Borgarfjarðarveg að Hjartarstöðum.³⁷ Nú þegar hefur verið lögð ljósleiðarlögn að Hjartarstöðum og því verður minjum ekki raskað.

Brennistaðir

Heimildir eru um að á Brennistöðum hafi staðið gamall og stór torfbær með mörgum vistarverum, m.a. tveimur portbyggðum baðstofum. Baðstofurnar stóðu fram yfir 1950. Steinhús var byggt að Brennistöðum árið 1908 eða 1909. Innan við bæinn Brennistaði, þ.e.a.s. á milli Brennistaða og Gilsárteigs, við Stekk, eru garðlög og tóftir sem benda til fornbylis. Ein þeirra tófta var rannsökuð af Steinunni Kristjánsdóttur með könnunarskurði árið 1996. Sú rannsókn leiddi í ljós að tóftin var frá fyrstu öldum Íslandsbyggðar, þ.e. eldri en 1362 út frá

³⁴ Kristján Eldjárn, 2016. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*, bls. 235-236; Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 265-269; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðaþinghá í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 27-30.

³⁵ Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson, 2018, „Fornleifaskráning á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands“ og „Viðbótarskýrsla við fornleifaskráningu á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum, frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands“. Fornleifafræðistofan.

³⁶ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, bls. 273; Hjörleifur Guttormsson, 2008. *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók, bls. 154-155.

³⁷ Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson, 2018, „Fornleifaskráning á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands“ og „Viðbótarskýrsla við fornleifaskráningu á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum, frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands“. Fornleifafræðistofan.

greiningum á gjóskulögum.³⁸ Þegar vegur var lagður á þessu svæði kom ýtan í gröf ungs manns úr heiðni. Í gröfinni var spjót, tvær grænar og gáróttar sörvistölur, sverð, hnífur og járnhringja (SM-006:013, SM-006:014). Ólafía Einarsdóttir rannsakaði kumlið skömmu eftir að það fannst.³⁹ Hjörleifur Guttormsson fjallar um rústirnar að Brennistöðum sem Steinunn Kristjánsdóttir rannsakaði árið 1996 í árbók Ferðafélagsins 2008. Á bls. 154 er birt mynd af tóftunum að Brennistöðum, gerð eftir teikningu Steinunnar. Þar er tóft fornbylis og þrjár aðrar tóftir, sem og tveir garðar. Einnig er fundarstaður kumlsins merktur þar inn, sem fannst við vegagerð.⁴⁰ Við skoðun á loftmyndum af svæðinu sést að um gamlan veg er að ræða sem er ekki lengur í notkun, þ.e.a.s. ekki nýja veginn (þar sem leið ljósleiðara er áætluð). Nýrri vegurinn er um 50 m vestan við ytra garðlagið að Brennistöðum og um 150 m vestan við gamla veginn.

Ekki er hægt að sjá við skoðun á heimildum, loftmyndum og á vettvangi að fyrrnefndum minjum að Brennistöðum verði raskað við lagningu ljósleiðara.

Eins og áður hefur verið rakið þá er búið að leggja hluta ljósleiðara nú þegar og verður jarðvegi ekki raskað á þeim svæðum. Fimm fornleifar fundust í námunda við leið ljósleiðara sem áætlað er að plægja í Eiðabíngi.

Nr.	Teg.	Fj.	Hættu mat	Hætta	Ástand	Aldur	Minja gildi	Varðveislugildi	Friðlyst?	Mótvægisáðgerðir	ÍSNET
2189-1	Nr. 1 Skiphóll að Ásgeirsstöðum	1	Framkv.	Engin	Hóllinn er rofinn.	870-1500	Talsvert (5)	Talsvert (5)	Nei	Lína lögð fjær minjum.	718068, 54720
2189-2	Nr. 2. Garður að Ásgeirsstöðum	1	Framkv.	Engin	Ágætt	1800 - 1900	Lítið (3)	Lítið (3)	Nei	Lína lögð fjær minjum.	718154, 547198
2189-3	Nr. 3. Garður að Ásgeirsstöðum	1	Framkv.	Engin	Ágætt	1800 - 1900	Lítið (3)	Lítið (3)	Nei	Lína lögð fjær minjum.	718162, 547187
2189-4/1780-729	Nr. 4. Smiðjuhöll að Eiðum	1	Framkv.	Engin	Ágætt	870-1800	Mikið (7)	Mikið (7)	Já	Merkja á vettvangi.	716109, 549802
2189-5	Nr. 5. Brunnur að Ormsstöðum	1	Framkv.	Engin	Illgreinanlegur á yfirborði.	1850 - 1950	Lítið (2)	Lítið (2)	Nei	Lína lögð fjær minjum.	717901, 549175

Niðurstaða

Einar fornleifar fundust í hæsta minja- og varðveisluflokki (einkunn 7), einar fornleifar voru metnar með talsvert minja- og varðveislugildi (einkunn 5) og þrjár fornleifar fundust með lítið minja- og varðveislugildi (einkunn 2 og 3).

³⁸ Steinunn Kristjánsdóttir, 1997. „Rannsóknir á fornum rústum á Austurlandi“, *Fréttabréfsafnamanna*, 6. árg. 2 tbl. 1997, bls. 5-20.

³⁹ Ármann Halldórsson, 1975. *Sveitir og jarðir í Múlþingi, II. bindi*, bls. 270; Orri Vésteinsson og Sædís Gunnarsdóttir, 1999. *Menningarminjar í Eiðabíngi og Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, bls. 30-35; Kristján Eldjárn, 2016. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*, bls. 234-235; Þjms. 14341-45, Rannsóknarskýrsla Ólafíu Einarsdóttur (Brennistaðir), ópr.

⁴⁰ Hjörleifur Guttormsson, 2008. *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók, bls. 153-155.

Leið ljósleiðara er á einum stað (hjá Smiðjuhól, Eiðum, *minjanr. 2189-1*) innan 100 m friðhelgs svæðis friðlýstra fornleifa. Lagt er til að framkvæmdaefirlit verði haft þegar leiðin verður plægð hjá Smiðjuhóli. Er óskað eftir leyfi Minjastofnunar til fá að leggja ljósleiðara innan þessara marka, en lögð áhersla á að gætt verði að því að valda ekki raski á minjunum.

Það er niðurstaða fornleifaskráningarinnar að í þeim fjórum tilfellum þar sem áætluð leið ljósleiðara var í nágrenni við minjar, þ.e.a.s. annars vegar við Skiphól (*minjanr. 2189-2*) og garðtóftirnar að Ásgeirsstöðum (*minjanr. 2189-3 og 2189-4*) og hins vegar að brunni að Ormsstöðum (*minjanr. 2189-5*), séu það nægjanlegar mótvægisáðgerðir að ákveða plægingarleið hinum megin við heimreið til að forðast rask minjanna.

Þar að auki er lagt til að framkvæmdaefirlit verði haft með plægingu ljósleiðara að Mýnesi, þar sem merkar minjar hafa fundist þar.

Bent er á að allar minjar sem eru eldri en 100 ára eru friðaðar og þeim fylgir 15 m friðhelgunarsvæði út frá ystu mörkum þeirra. Þegar ekki er hægt að tryggja öryggi fornleifa eða þær þarf að fjarlægja vegna fyrirhugaðra framkvæmda þarf að grípa til mótvægisáðgerða. Slíkar áðgerðir geta verið allt frá breytti áætlun um framkvæmdir sem taka tillit til fornleifa (1. kostur), nákvæmri GPS staðsetningu og ljósmyndun, að nákvæmri fornleifarannsókn, s.s. könnunarskurðum. Þá er tekinn þverskurður í gegnum minjarnar, snið teiknað og ljósmyndað og gjóskulaga leitað til að aldursgreina eftir atvikum. Leita þarf leyfis Minjastofnunar Íslands í öllum tilfellum og stofnunin ákveður umfangið og setur þá skilmála sem henni kann að þykja nauðsynleg. Varast ber að nýta svæðin í kringum fornleifar sem geymslustaði eða brautir fyrir vélar og tæki, eða efnisgeymslur af hverju tagi nema að leyfi Minjastofnunar Íslands komi til með eða án skilmála sem stofnunin kann að setja.

Heimildir

Adolf Friðriksson (ritstj.). (2001). *Fornleifakönnun vegna fyrirhugaðrar virkjunar við Kárahnjúka*. FS135a-00061, Skýrslur FSÍ um umhverfismat. Reykjavík, Fornleifastofnun Íslands.

Ágúst Ó. Georgsson. (1990). *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar*. Fornleifanefnd - Þjóðminjasafn Íslands. Reykjavík.

Ármann Halldórsson, (1975). *Sveitir og jarðir í Múlaþingi, II. bindi*, Búnaðarsamband Austurlands.

Guðrún Kristinsdóttir. (1996). „*Jarðrask á Miðhúsum í Egilsstaðahreppi... Skýrsla um rannsókn á smiðju á Miðhúsum í október 1996.*“ Skjalasafn Safnastofnunar Austurlands.

Helgi Hallgrímsson. (1997-1998). *Skógræktaráætlanir fyrir bæi í Eiðaþinghá* [óbirt, varðveitt hjá Skógrækt ríkisins].

Hjörleifur Guttormsson. (2008). *Úthérað, ásamt Borgarfirði eystra, Víkum og Loðmundarfirði*. Ferðafélag Íslands, árbók.

Jón Árnarson. (1993). *Íslenskar þjóðsögur og ævintýri*. I-VI. Reykjavík.

Kristján Eldjárn. (1976) „Blástursjárn frá Mýnesi.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. bls. 103-105.

Kristján Eldjárn. (2016). *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*, Þjóðminjasafn Íslands o.fl.

Lög um menningarminjar. Nr. 80, 29. júní 2012.

Margrét Hermanns-Auðardóttir og Þorbjörn Á Friðriksson. (1994). „Blástursjárn frá Mýnesi.“ *Gersemar og þarfaping*. bls. 216-217

Minjavefsjá Minjastofnunar Íslands (www.map.is/minjastofnun/#)

Orri Vésteinsson og Sædis Gunnarsdóttir. (1999). *Menningarminjar í Eiðapinghá í Suður-Múlasýslu*. Fornleifastofnun Íslands ses. Skýrsla FS075-98084.

Ólafía Einarsdóttir, Þjms. 14341-45, Rannsóknarskýrsla (Brennistaðir), ópr.

Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson. (2018). *Fornleifaskráning á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands*. Fornleifafræðistofan.

Rannveig Þórhallsdóttir og Bjarni F. Einarsson. (2018). *Viðbótarskýrsla við fornleifaskráningu á Fljótsdalshéraði vegna fyrirhugaðrar lagningar háspennulínu á Eiðum, frá Kirkjumiðstöð Austurlands til Tjarnarlands*. Fornleifafræðistofan.

Steinunn Kristjánsdóttir. (1995). „Landnámsbær, kirkja, rétt... Fornleifafræðileg könnun á sjö fornum rústum á Fljótsdalshéraði. Minjasafn Austurlands, Rannsóknarráð Íslands.

Steinunn Kristjánsdóttir, 1997. „Rannsóknir á fornum rústum á Austurlandi“, *Fréttabréf safnamanna*, 6. árg. 2 tbl. 1997, bls. 5-20.

Túnakort fyrir Ásgeirsstaði, Breiðavað, Brennistöðum, Eyvindará, Eiða, Finnsstaði, Fljótsbakka, Gilsárteig, Hjartarstöðum, Miðhús, Mýnes, Ormsstaði, Snjóholt, Tókastaði, Uppsölum (1918-1919). Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík. Höf. Helgi Gíslason og Sigmar B. Guttormsson Hjarðar. Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík.

Vefheimild, Icelandic Saga Map. sagamap.hi.is/is#

Vefheimild af Ísmús. Frásögn Kristjáns Eldjárns 14.08.1966 af fornleifafundinum að Ormsstöðum í Eiðapinghá. <https://www.ismus.is/i/audio/uid-8ec94bc8-e02f-47a6-9954-b8f4b96f5581>

Vefheimild, sótt 2. júní 2020 af sarpur.is og leitað að „silfursjóður“.

Þór Magnússon, 3. september 1980, vettvangsskýrsla vegna fundar silfursjóðsins að Miðhúsum. Þjóðminjasafn Íslands [óbirt].

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni að Ásgeirsstöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Þorsteinn Eiríksson, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni að Breiðavaði í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Þorsteinn Eiríksson, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Brennistöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Eiðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Finnsstöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Fljótsbakka í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni að Gilsárteig í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni að Hjartarstöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1971). *Skrá yfir örnefni á Mýnesi í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Ormsstöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1970). *Skrá yfir örnefni á Snjóholti í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson skráði, Örnefnastofnun.

Örnefnaskrá. (1971). *Skrá yfir örnefni að Tókastöðum í Eiðahreppi, Suður-Múlasýslu*. Eiríkur Eiríksson, Örnefnastofnun.